

Između moderne i avangarde - hrvatska međuratna arhitektura

Dr Tomislav Premerl, dipl. inž. arh.

urednik u JLZ Miroslav Krleža u Zagrebu

Izlaganje sa znanstvenog skupa —
72.014 (497.1 Hrvatska) »19«

U hrvatskoj modernoj međuratnoj arhitekturi nemo- guće je razgraničiti pojam modernog i avangardnog, jer oni zajedno egzistiraju u njenom građenju i negiraju tu granicu. Avangardno se ne smije poistovjetiti s oblikovnim pokazivanjem, nego s unutrašnjim porivom i shvaćanjem da funkcija kreira novi red i novi prostor, ali da i novi prostor kreira novu funkciju, pri čemu prestaju granice između estetskog i funkcionalnog, tehničkog i umjetničkog, kao sustava integralnog stvaralačkog prožimanja, jedinog pravog i prepoznatljivog avangardizma. Avangardno čitamo iz njena logičnog i sustavnog građenja kao vjernog pravom modernitetu, a ekscese zamjećujemo tek kao vrhunske do- mete, avangardne samo kao misao i sklop funkcioniranja prostornih vrijednosti, a ne kao oblikovni forsirani izraz. Hrvatska je arhitektura na poseban način moderna i na poseban način avangardna, jer je doživljavamo i shvaćamo kao osobenu vrijednost vremena i djelo vlastitog prepo- znatljivog izraza, kao stvaralačko razdoblje na osjetljivoj i upitnoj granici između moderne i avangarde.

Moderna arhitektura u nas nije se dvadesetih go- dina pojavila vehementno deklaracijama i programima. Stvarala se je kao zdrava humana misao čvrsto stojeći na teorijskim postavkama pobornika moderne arhitek- ture u svijetu, a nastavljala se je na djela bliskih pret- hodnika: Kovačića, Bastla, Ehrlicha i Šena, na djela već novoga shvaćanja.

U duhu je moderne arhitektonske misli kvalitet- no različita metoda od one devetnaestog i početka dva- desetog stoljeća, pa arhitekti tog vremena nisu u for- malističkom smislu našli uzora ili bili pod utjecajem nekog od velikana, već su u posrednim ili neposrednim kontaktima s pobornicima nove prostorne misli prihva- tilo osnovna načela izgradili definirano shvaćanje i no- vu metodu u pristupu i ostvarenju, daleko od frazer- skog estetiziranja, građenja i modificiranja postojećih ili pomodarskih novih formi. U tim djelima naše moder- ne arhitekture jasno dominira sustav ploha i naglašenih volumena koji su posljedica konstrukcije, tehnike gra- đenja i svojstva materijala, te zahtjeva ekonomičnosti i nove funkcije. I bez dekora prošlosti i bez lažnih maski na pročeljima, arhitektura uvjetovana shvaćanjem i oblikovanjem unutrašnjeg prostora dostiže visoke pro- storne i likovne vrijednosti.

Poborničko djelovanje naših arhitekata dvadese- tih i tridesetih godina temeljilo se u prvom redu na gledanju arhitekture kao humanizma koji treba zado- voljiti sve potrebe čovjeka i zahtjeve društva. Shvaća- nje funkcionalnosti arhitekture obavezuje arhitekta da riješi onu determiniranu zadaću koju je život postavio pred arhitekturu i koju će arhitekt stvaralac uokviriti u svrsishodan, odgovarajući okvir arhitektonskog orga- nizma.

Progres industrije, napredak tehnike i nove mo- gućnosti materijala istinite su tekovine novog vremena i samo one mogu integralno graditi arhitektonski izraz industrijskog društva dvadesetog stoljeća. Arhitekt, slu- žeći se konzekventno i iskreno tim tekovinama, na po-

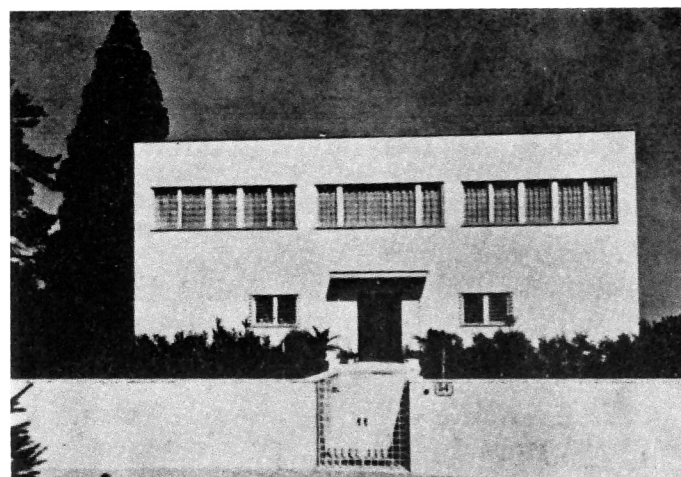
stavljenu zadatak ogovara superijornim rješenjem i tako samu funkciju dovodi na višu razinu. Nova arhi- tektura sama je izborila mogućnost da kreira i samu funkciju i novi red stvari, gdje estetsko i funkcionalno, tehničko i umjetničko znače integralnu kreaciju. Ulo- ga tehnike ne očituje se samo u građenju, ona djeluje usporedno sa svim ostalim čimbenicima u arhitekton- skoj misli i ostvarivanju kao jedna od važnih tekovina društva, ona utječe na formiranje funkcije i usporedno rješava tu funkciju, stvarajući na taj način novu for- mu. Prema tim postavkama, dakle, arhitektonska je for- ma produkt tehnike i funkcije, bez korekcija po kano- nima koji bi išli na uštrb te funkcije. Možda nam se danas takvo gledanje čini mehaničkim i suhoparnim, no ono je u vremenu pobune protiv elekticizma i aka- demizma jedino moglo biti čvrsti oslonac za daljnje do- građivanje arhitektonske misli. U građenju hrvatske ar- hitekture kontinuirani slijed dovest će do logičnog iz- mirenja funkcije i oblika virtuosnim baratanjem arhi- tektonskim detaljem koji postaje bitan graditelj pro- stornih vrijednosti. Izvanrednim osjećanjem za tehnički detalj arhitekti grade novi prostorni sklop, djelo nove arhitektonike kao nosioca vrijednih estetskih potencija- la ostvarenih kroz arhitektonsko djelo. Kao bitan pro- storni činilac detalj gradi estetičko funkcioniranje u pokazivanju novih oblika materijalom koji organski su- djeluju u jedinstvu arhitektonske forme. Istančani osje- ćaj za materijal sastavni je i bitan dio građenja za cijeli krug arhitekata tog vremena u nas i on pokazuje njihov raznolik izražajni raspon.

Nije se zbilom slučajno da su u tom vremenu arhi- tekti svojim djelovanjem unosili novu klimu u društvenom, tehničkom i estetskom vidu, vjerujući da progres tehnike mora slijediti i progres društvenih odnosa i re- zultirati estetski vrijednim prostorima u kojima će i kroz koje će čovjek ostvariti harmoniju i humanizam boljeg života. Djela naših arhitekata između dva rata nisu moderna samo u arhitektonsko oblikovnom smi-

slu, ona su revolucionarna svojim humanističkim idejama i shvaćanjem stvaralaštva kao društvene i etičke obaveze. Ta je generacija stvaralaca pokazala da načela moderne arhitekture nisu uvijek i isključivo tehničke naravi, već su zahtjev novog humanističkog programa.

U borbi s akademizmom arhitektura našeg kulturnog kruga morala je nastupiti nekonformistički s postavkama ekonomije, racionalnosti, čistoće konstrukcije i funkcije. Taj istup opravdava nužnost borbe, a losovsko shvaćanje da je arhitektura umjetnost, ovdje je dokazalo svoju ispravnost. Jednostavnost i unutrašnja prostorna logika donose novu ljepotu i novi stvaralački moral. Nova je arhitektura vrlo sigurno ulazila u stare gradske četvrti, a i ono što danas ne bismo često učinili, imalo je tada oblik revolta i opravdanog bunta. Tradicionalnoj elektičkoj gradskoj kući suprotstavlja se do krajnosti pojednostavljena masa čiste i glatke površine, uz naglašavanje osnovnih motiva nove arhitektonike, stvarajući novu estetiku.

Konstruktivizam i funkcionalizam, u svijetu često shvaćeni doslovno, a to u kreativnom smislu znači i osiromašeno za dimenziju istinskog stvaralaštva, u hrvatskoj arhitekturi nadograđuju se u KREATIVNI KONSTRUKTIVIZAM I PRODUHOVLJENI I ESTETSKI FUNKCIONALIZAM kao karakteristike stvaralaštva, stvaraoca i opće klime u razvoju naše arhitekture između dva rata. Hrvatska se arhitektura nije priklanjala, niti je unosila u našu sredinu pomodarstvo i jalove eksperimente, već je na iskustvu najvrednijih tekovina moderne prostorne misli, funkcionalne, konstruktivne, tehničke, estetske i humane, samostalno gradila svoj novi i značajan put k visokim arhitektonskim vrijednostima,

246. Frane Cota, Obiteljska vila Tuškanac 54a, Zagreb 1932.

definirajući i etiku prostora što ga je zamišljala i ostvarivala.

Treba konačno pokušati i razjasniti pojmove avangarde i moderne u razvojnom slijedu naše međuratne arhitekture. Avangarda je eksces modernizma, živi s njim i umire s njim. Mogli bismo je nazvati i radikalnim modernizmom koji samo prividno prekida stvaralački kontinuitet povijesti umjetnosti. Danas znamo da tome nije tako. U doba postmoderne avangardu vidimo kao posljednje razdoblje klasične umjetnosti, od početka i kroz sva razdoblja prožete snažnim zajedništvom i međusobnim ovisnostima. Zato avangardu mo-

245. Edo Auer, Obiteljska vila, Rokova 15, Zagreb 1929.

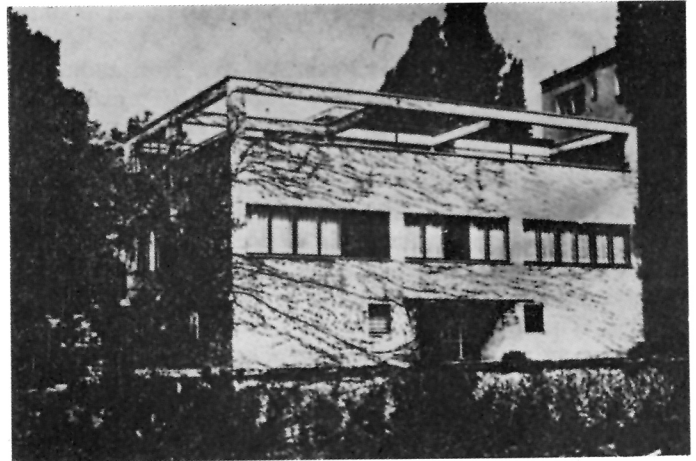

247. Ernst Weissmann, Obiteljska vila Nazorova 29, Zagreb 1936.

248. Lavoslav Horvat, Obiteljska vila Vijenac 6, Zagreb 1935.

250. Mladen Kauzlarić i Stjepan Gomboš, Obiteljska vila, Zagreb 1931.

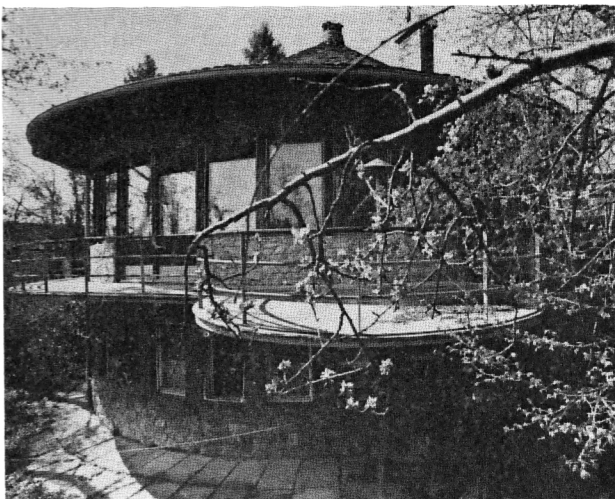
ramo razumjeti kao jednu od najtipičnijih, najvažnijih i nužnih pojava moderne umjetnosti.

Avangarda nije jedno razdoblje, ona živi s modernom umjetnošću kao njezin sastavni dio. Ona je način borbenog htijenja za ostvarivanjem općih načela novog poretka ka humanizaciji i zapravo euforičnog straha pred zaboravom tradicije. Prividno rušeći tradiciju, ona je ne samo njezin sastavni dio, već njezin posljednji upečatljivi znamen. Možda nas je upravo ona nanovo podsjetila na vrijednost tradicije.

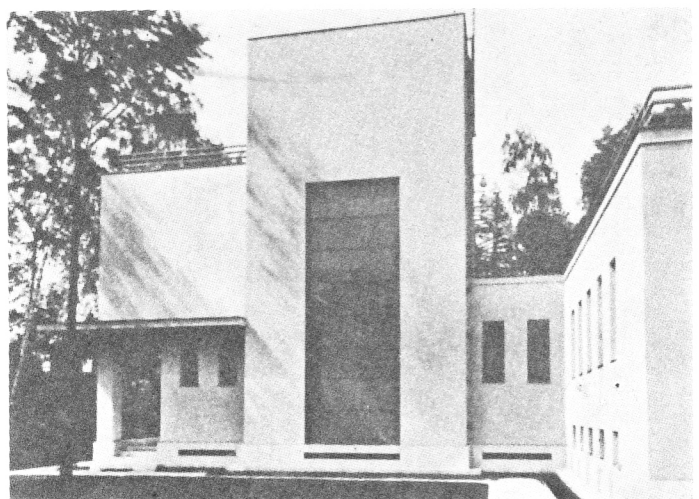
Pitamo se sada, što ćemo u našoj modernoj arhitekturi naći kao avangardno. U hrvatskoj modernoj nemoguće je razgraničiti ta dva pojma, iako oni egzistiraju u njezinu građenju. U prvom redu avangardno ne smijemo poistovjetiti s oblikovnim pokazivanjem, nego s unutrašnjim porivom i shvaćanjem da funkcija kreira novi red i novi prostor, ali da i novi prostor kreira

novu funkciju, dižući je na višu razinu na kojoj prestaju granice između estetskog i funkcionalnog, tehničkog i umjetničkog, a to se može dogoditi tek u sustavu integralnog kreativnog prožimanja, zapravo jednog pravog i prepoznatljivog avangardizma. Specifični odnosi u razvoju naše moderne arhitekture nitij ne postavljaju pitanje razgraničenja pojmova, oni upravo negiraju tu razliku. Avangardno čitamo iz njezina logičnog i sustavnog građenja uvijek vjernog pravom modernitetu, a ekscese zamjećujemo tek kao vrhunske domete koji jesu avangardni samo kao misao i unutrašnji sklop funkcioniranja novih prostornih vrijednosti, a ne kao agresivan oblikovni i forsirani konstruktivistički izraz, jer hrvatska je arhitektura na poseban način moderna i isto tako na poseban način avangardna, pa je možemo doživjeti i shvatiti kao potpuno izuzetnu vrijednost vremena, djelo vlastitog prepoznatljivog izraza, pa čak i vlastitog oblikovnog vokabulara, kao integralno, snažno stvara-

249. Stjepan Planić, Obiteljska kuća Gornje prekrižje 30, Zagreb 1935.

251. Marko Vidaković, Obiteljska vila Jurjevska 27a, Zagreb 1928.

lačko razdoblje na osjetljivoj i upitnoj granici između moderne i avangarde.

Moderna arhitektura između dva rata zaokruženo je i definirano stvaralačko razdoblje, ali njezina misao i rezultati ostali su živi i vitalni u misli i u praksi. Tekovine koje je ona iznijela dobrim su dijelom ugrađene, često i nesvjesno, u našu današnjicu. Međuratna arhitektura postala je tako NOVA TRADICIJA naše prostorne suvremenosti. Tradicija je potrebna svakom građenju, a naša međuratna graditeljska tradicija najzornija je vrijednost vremena koje je oblikovalo novu sliku svijeta bez koje je danas nezamisliv daljnji put. Moderna se je gradila na temeljnim poimanjima arhitektonskog prostora i njegove svrhe u društvu, a ti su pojmovi u stvaralaštvu ostali isti.

Hrvatska je moderna arhitektura u svom zaokruženom cjelovitom opusu pokazala da je uvijek htjela naglasiti kako njezin cilj nije isključivo oblik, već cjelokupan složen proces građenja oblika kao integralnog života. I upravo to nastojanje i vidljivi rezultati poseban su, nedovoljno još istražen, doprinos europskoj avangardi, dajući nam mogućnost da i avangardno tumačimo na poseban složeniji i ozbiljniji način.

made by painters from Budapest, those from the Stanišićs' workshops from Sombor and, recently, by Jovan Bikicki, a painter from Novi Sad.

Olga Milanović

COURSE OF UPDATING THEATER SCENOGRAPHY IN BELGRADE IN THE EVE OF WORLD WAR I

The beginnings of the artistic scenography in the Belgrade Theater were linked to the first years of the 1920ies. Avant-garde events in the European theater reflected in periodicals and daily papers, with ever more professional discussions on the role and place of production and scenography in the modern society. A demand for an updated mise en scène was a fundamental impetus for artistic reformation of the National Theater in Belgrade, initiated in 1911. The course of development of the Belgrade Theater was thus directed towards the artistic, modern and Yugoslav character.

The first professional producer, Andrejev, and a theater painter, Baluzek, the Russian artists influenced by the contemporary German theater, were engaged to improve the production and scenography in the spirit of the current West-European model. Their most significant achievements here were related to the setting of Shakespeare's tragedies *MACBETH* and *CORIOLAN* in 1912, introducing some novelties in the performance of Shakespeare. The production tended to create harmonious unities and ornamental stylization, thus primarily improving the visual sphere of the performance. Concerning artistic scenery, two styles, i.e. naturalism and symbolism, overlapped. These two styles elicited a strong influence upon the development of artistic scenography in Belgrade in the eve of World War I.

Miroslav Timotijević

EPHEMERAL SPECTACLES DURING THE SECOND RULE OF PRINCES MILOŠ AND MIHAJLO OBRENOVIĆ

In the course of the second rule of Princes Miloš and Mihajlo Obrenović, i.e. during 1870-ies, ephemeral ceremonies as an artificial ritual of political propaganda underwent considerable development. Leading artistic manpower, primarily Đura Jakšić and Steva Todorović, were engaged in their realization. Thus, Jakšić wrote a number of long panegyrics, abandoning the traditional manner of court adulation and introducing a romantic dynastic mythology of the Obrenovićs, primarily associated with the Takovo riot. Todorović and his coworkers designed the ephemeral architectural scenery and pictures from the vast dynastic mythology, relying upon poetry by their literary argumentation. Known through rare sketches and numerous descriptions in daily press of the time, this simple art of ephemeral festivities had persisted to be built upon the same ideas until the beginning of the 20th century, when the exchange of dynasties entailed the introduction of different mechanisms of court propaganda and different consideration of the »utilitas picturae«.

Igor Zabel

IMPORTANCE OF SYMBOLISM FOR THE ORIGIN OF ABSTRACTIONIST ART IN SLOVENIA

Attention is first drawn to the reflection of some symbolistic motifs and ideas in visual art of Slovenia in the first quarter of this century, primarily in the works of

authors belonging to the expressionist generation. Importance of symbolistic concepts for the early abstraction self-reflection (Kandinski) is also mentioned. In this context, particular reference is given to Franc Kralj's early experiments, by which he tended to approach abstractionist painting. Attempts are made to explain the impetus which led Kralj towards such painting and the inner self-blockade immanent to such endeavors, by controversial dialectics of the spirit and the matter concepts.

Tomislav Premerl

BETWEEN MODERNISM AND AVANT-GARDE Croatian Interwar Architecture

In the modern interwar Croatian architecture, the concepts of the modern and the avant-garde cannot be differentiated, because they actually co-existed in its formation, thus denying the border between them. The avant-garde should not be identified with visual presentation but with an inner instinct and idea that the function creates a new order and a new space, and vice versa, whereby the borders between the esthetic and functional, technical and artistic, as a system of an integral creative interaction, i.e. the only real and recognizable avant-garde, fade away. The avant-garde can be read from its logical and systematic construction tending towards true modernism, excesses being observable only as top achievements, and avant-garde merely as a thought and functional complex of spatial values, not as a forced visual expression. Croatian architecture is modern in a very special way and avant-garde in a specific way too, because we experience and consider it as a specific time value and a work of its own recognizable expression, as a creative period at a sensitive and questionable border between modernism and avant-garde.

Marina Vicelja

PENETRATION OF FUNCTIONALISM INTO THE SACRAL ARCHITECTURE OF SUŠAK

At the beginning of this century, penetration of functionalism, a new artistic tendency, could be observed on both sacral buildings and profane, more specifically, residential architecture. But this phenomenon has been quite inadequately recorded in literature. Comprehensive analysis of the sacral architecture of Rijeka and Sušak from the first half of the 20th century has led us to the following conclusions:

1) There are two substantially different town planning morphologies associated with two once separated agglomerations. Thus, while in Sušak the presence of new architectural vocabulary can be observed on sacral monuments, in Rijeka such traces of modern elements are pure rarities; and

2) The functionalistic language was not adopted in total, but only some elements carrying the style were taken over, such as contemporary construction material, simple architectural concepts, elimination of traditional ornamental elements from the space, and adoption of the so-called »hygienic requirements«.

Sušak, a new urban area, underwent an almost unnatural spatial growth at the time. Within the scope of extensive architectural activities, considerable attention was paid